

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Любов ПОМИТКІНА

«_____» _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 053 «ПСИХОЛОГІЯ»

**Тема: Зв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями
емоційно-вольової сфери підлітків**

Виконавець: Райхель Дар'я Дмитрівна

Керівник: канд. біол. наук, доцент Долгова Олена Миколаївна

Нормоконтролер: Долгова Олена Миколаївна

Київ 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра авіаційної психології

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач випускової кафедри

_____ Любов ПОМИТКІНА

«___» _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Райхель Дар'ї Дмитрівни

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Зв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків», затверджена наказом ректора № 477/ст. від 05.05.2022 р.

2. Термін виконання роботи: з 23.05.2022 р. по 19.06.2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: вибірку склали підлітки, 43 особи, які навчаються у 8 класі; у дослідженні були використанні методики: методика дослідження схильності до відхилень у поведінці (А. Н. Орел); опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки; шкала тривожності Спілбергера-Ханіна; тест вольової саморегуляції Зверкова-Ейдмана; методи математичної обробки: критерії Колмогорова – Смірнова, Пірсона.

4. Зміст пояснювальної записки: вступ кваліфікаційної роботи містить висвітлення актуальності дослідження зв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків, об'єкт, предмет, мету, завдання, практичне значення дослідження. Перший розділ включає аналіз наукової літератури стосовно схильності до девіантної поведінки та особливостей емоційно-вольової сфери. В другому розділі представлена характеристика умов та етапів дослідження, методологічна основа, опис

психодіагностичних методик, результати дослідження. У висновках подані загальні підсумки роботи.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: 10 таблиць, 4 рисунка.

6. Календарний план – графік

№ з/пор.	Завдання	Термін виконання	Виконано
1.	Вибір теми та формулювання завдань	Січень	
2.	Тематичний добір та аналіз наукових праць	Січень	
3.	Оформлення теоретичної частини	Лютий	
4.	Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження	Лютий	
5.	Проведення емпіричного дослідження	Березень	
6.	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	Квітень	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи відповідно до ДСТУ	Травень	
8.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	30.05.2022	
9.	Виправлення зауважень, оформлення рецензії	Червень	
10.	Подання кваліфікаційної роботи нормоконтролеру та на підпис завідувачу кафедри	13.06.2022	
11	Захист кваліфікаційної роботи	15.06.2022	

7. Дата видачі завдання: 27 січня 2022 р.

Керівник дипломної роботи _____ Олена ДОЛГОВА

Завдання прийняла до виконання _____ Дар'я РАЙХЕЛЬ

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Зв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків»: 40 сторінок, 4 рисунки, 10 таблиць, 35 використаних джерел.

Об'єкт: схильність підлітків до девіантної поведінки.

Предмет: взаємозв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків.

Мета: визначення та аналіз особливостей взаємозв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків.

Методи: теоретичні; психодіагностичні: методика дослідження схильності до відхилень у поведінці (А. Н. Орел); опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки; шкала тривожності Спілбергера-Ханіна; тест вольової саморегуляції Зверкова-Ейдмана; методи математичної статистики: критерій Колмогорова-Смірнова; критерій Пірсона, Спірмена.

Встановлено, що , що існує зв'язок між схильністю до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків. Виявлено обернений зв'язок між такими шкалами, як вольовий контроль з відчуттям провини, роздратованістю, особистісною та ситуативною тривожністю. Встановлено прямий зв'язок між агресією з негативізмом і вербальною агресією, вольовий контроль з загальною шкалою та наполегливістю, саморуйнування з образою, соціальна бажаність з підозрілістю;

Практична значимість дослідження полягає у тому, що отримані дані щодо зв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків можна використовувати як основу для психокорекційної роботи, що спрямована на профілактику розвитку девіантної поведінки у підлітків

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	9
1.1 Поняття девіантної поведінки	9
1.2 Вплив анатомо-фізіологічних змін в організмі підлітків на схильність до девіантної поведінки	10
1.3 Особливості розвитку емоційно-вольової сфери підлітків	12
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1	16
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ.....	17
2.1 Організація емпіричного дослідження.....	17
2.2 Аналіз та інтерпретація групових результатів дослідження	19
2.3 Інтерпретація математично-статистичної обробки результатів.....	27
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II.....	32
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36

ВСТУП

Актуальність дослідження. Майже все життя будь-якого суспільства характеризується наявністю відхилень. Відхилення, або науковою мовою - девіантність існує в кожній соціальній системі. Тому вміння виявляти причини таких відхилень та знаходити шляхи подолання їхніх негативних форм має бути притаманне кожній сучасній людині. Визначення причин, форм і наслідків відхилень є важливим інструментом соціального контролю та соціального управління.

Проблема девіантної поведінки у підлітків дуже актуальна в нашій країні. Спостерігається швидке зростання злочинності серед неповнолітніх, збільшується кількість дітей, які втікають з дому. Оскільки підлітковий вік – це період екстремальних переживань і стресів, в цей період в організмі відбувається гормональна перебудова, а фізіологічний розвиток має перевагу над розвитком психічним, що робить підлітковий вік надзвичайно чутливим і вразливим. Саме дані фактори можуть впливати на виникнення девіантної поведінки або виявляти цю тенденцію.

У сучасних реаліях проблема підліткової девіантності є гострою, оскільки соціальна ситуація в Україні дуже нестабільна. Враховуючи складність цієї вікової групи, високо-інтенсивні соціально-політичні та соціально-економічні зміни, які відбуваються сьогодні в Україні, неминуче призводять до розвитку девіантної поведінки, особливо серед підлітків.

Проблему девіантної поведінки аналізували такі українські вчені, як В.В.Крижко, Т.М.Титаренко, І.Рудницька та В.Маценко. Вітчизняні вчені проводили дослідження з різних аспектів проблем девіантної поведінки підлітків. Так, Л.М.Зюбін виділив варіанти девіантної поведінки, Маценко В. - характерні риси особистості неповнолітніх правопорушників. Е.В.Заїка, Н.П.Крейдун, А.С.Ячина комплексно досліджували деформації особистості підлітка та виникнення протиправної поведінки. Адиктивну поведінку досліджувала Н.Ю.Максимова. [24]

Емоційно-вольова сфера, а також інші структурні утворення особистості, проявляються в багатьох якостях. Саме залежно від особливостей чинного регуляційного механізму, які риси та якості особистості розвиватимуться легше і швидше, а які складніше та повільніше.

У підлітковому віці емоційно-вольова сфера характеризується емоційною нестійкістю та емоційною конфліктністю. Емоційна нестабільність у підлітковому віці обумовлена фізіологічними змінами, а статеве дозрівання проходить швидко. Підлітки частіше відчують сильні позитивні або сильні негативні емоції і рідше перебувають в нейтральному стані. Дані риси, що розвиваються в емоційній і вольовій сферах у цьому віці, можуть бути передумовою для розвитку девіантної поведінки.

Тому актуальність даного дослідження полягає в необхідності визначення психологічних особливостей емоційно-вольової сфери підлітків та їх впливу на формування девіантної поведінки в підлітковому віці.

Об'єкт: схильність підлітків до девіантної поведінки.

Предмет: взаємозв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків.

Мета: визначення та аналіз особливостей взаємозв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків.

Для досягнення мети дослідження нами були поставлені такі **завдання:**

1. Проаналізувати теоретичні підходи щодо аналізу зв'язку емоційно-вольової сфери підлітків та їх схильності до девіантної поведінки.
2. Визначити особливості емоційно-вольової сфери підлітків.
3. Встановити чинники схильності до девіантної поведінки у підлітків.
4. На основі кореляційного аналізу встановити зв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків.

Для виконання завдань дослідження було використано наступні **методи:**

1. Теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація.
2. Методи математичної статистики: критерій Колмогорова-Смірнова; критерій Пірсона.

3. Психодіагностичні методики:

- Методика дослідження схильності до відхилень у поведінці (А. Н. Орел);
- Опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки;
- Шкала тривожності Спілбергера-Ханіна;
- Тест вольової саморегуляції Зверкова-Ейдмана.

Вибірка: 43 підлітки, що навчаються у 8 класі КЗ Верхівцевського НВК №1 (28 дівчат; 15 хлопців).

Практична значимість дослідження полягає у тому, що отримані дані щодо зв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків можна використовувати як основу для психокорекційної роботи, що спрямована на профілактику розвитку девіантної поведінки у підлітків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1 Поняття девіантної поведінки

Девіантність – це поведінкова система, при якій індивід відхиляється від загальноновизнаних норм (норм психічного здоров'я, закону, культури, моралі) [31].

На теперішній час найбільш поширені типи девіантної поведінки серед підліткового віку це: злочинність, вживання наркотиків та алкоголю, зловживання психоактивними речовинами, самогубство [4].

На думку О. І. Бондарчук [7], поведінкові упередження можна трактувати як позитивні та негативні.

Позитивна девіація — це нестандартна особистість, що характеризується оригінальним, креативним мисленням із соціальною значущістю, що зазвичай свідчить про успішний процес соціалізації, відіграє позитивну роль у прогресі та розвитку суспільства.

Негативне упередження в поведінці пояснюється нездатністю індивіда засвоїти позитивний соціальний досвід і адаптуватися до соціально бажаних моральних цінностей і норм поведінки, навіть якщо він знає ці норми на достатньому рівні [5].

При цьому порушується процес соціалізації індивіда, що може проявитися у дисбалансі психологічних процесів, дезадаптації, порушення процесу самоактуалізації або уникнення морально-естетичного контролю за власною поведінкою, стаючи тим самим соціально дезадаптивним [22].

У зв'язку з цим М. Андреев наголошує на тому, що девіантна поведінка індивіда – це асимільована сукупність особистостей з антисоціальним, аморальним поглядом на життя, що не відповідає очікуванням соціуму та в результаті, з часом стає її соціальним статусом, заважає саморозвитку індивіда,

викликає девіантну поведінку [15]. Отже з однієї сторони, девіантність, перш за все, це поведінка, що порушує суспільно прийняті норми, цінності, соціальні очікування, порушує правові та культурні норми; з другої сторони – це поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, яка виявляється дисбалансом психічних процесів, порушенням адаптаційних можливостей і процесів самоактуалізації [19].

1.2 Вплив анатомо-фізіологічних змін в організмі підлітків на схильність до девіантної поведінки

Підлітковий вік є найважчим і найскладнішим з усіх вікових груп дітей. Також відомий як перехідний етап, оскільки в цей період відбувається перехід від дитинства до дорослості, від незрілості до зрілості, який охоплює всі частини дозрівання підлітка: анатомію і фізіологію, інтелект, моральний і психологічний розвиток. У таких роках істотно змінюються умови життя і діяльність підлітків, що в подальшому призводить до психологічної перебудови і появи нової форми взаємодіяння однолітків. В підлітковому віці трансформується соціальний статус, становище, ставлення в колективі, і в подальшому - починає стикатися з більш серйозними вимогами з боку дорослих [16].

Психо-біологічні аспекти девіантних проблем у дітей та підлітків відображений у багатьох роботах закордонних вчених, в яких основою для показників, що диференціюють це явище, є нейропсихопатологія, різноманітні фізичні та психічні вади у дітей, викривлені психічні та біологічні потреби [18].

Як показали довготривалі дослідження, що деякі вади або недоліки фізичного та психічного розвитку можуть проявлятися у складних поведінкових формах [34]. Одними з найголовніших причин даного відхилення – це є набутість або вродженість. Проте сьогочасна діагностика цієї складної форми поведінки, виявлення її психофізіологічної основи, може запобігти виникненню негативних властивостей особистості, які зберігаються в процесі розвитку та соціалізації [3].

Анатомо-фізіологічна характеристика підліткового віку формується нерівномірністю у фізичному розвитку, покращенням м'язової системи, процесами окостеніння скелета. Довжина і вага різко зростають (після 12 років темпи росту дівчат знизилися, починаючи з 14 років - швидкість набору ваги). У той же час індивідуальні відмінності вражають: підлітки, виглядають незграбно, зазвичай соромляться свого зовнішнього виду. Окостеніння кісток триває [18].

Нервова система підлітків помітно нестабільна і витримує інтенсивну або тривалу стимуляцію (подразники), що може призвести до стану надзвичайного втручання або гальмування та призводить до: підвищення чутливості, змінюється настрій та дратівливість.

Активне статеве формування у підлітків відбувається на тлі значних соціальних диспропорцій як наслідок психосоціальних проблем статевого виховання.

Фізичний, фізіологічний і психологічний дисбаланс у підлітковому віці може посилюватися прискореними проявами акселерації — прискорені темпи фізичного розвитку, тимчасова або стійка зупинка психічного розвитку, а також затримка його темпу дорослішання [22].

Крім того, дівчата випереджають у фізичному розвитку на півтора-два роки раніше, ніж хлопчики. Тому серед хлопчиків-ретардантів складається тенденція, що вони найбільш схильні до травматичних ситуацій, оскільки вони відчувають пригнічення, соромляться власної зовнішності, стурбовані, відчувають депресію, тривожність, тому, погіршують соціальні взаємодії з однолітками [32]. Гіперопіка — це типове ставлення дорослих до таких підлітків, що в результаті призводить до надмірної дитячості внутрішньо- психічної прояви дитинства (емоції, думки, інтереси), що не відповідає хронологічному віку, тобто - інфантилізму [23].

Важливим є момент у розумінні впливу поведінкових відхилень підлітків та індивідуально-психологічних факторів на їх формування є дослідження акцентуація характеру особистості [35]. За класифікацією акцентуації К. Леонгарда, яка добре відома, акцентуація особистості не обов'язково має зв'язок з девіантною поведінкою підлітків, але такі підлітки менш стійкі до стресових

чинників та негативного впливу середовища, яке їх оточує. Таким чином, акцентуація характеру, здається, викликає відхилення в поведінці індивіда підліткового віку [8].

Дослідження, які були проведені А.Д. Гонєєва показали, що прояви гіпертимного та нестійкого типу акцентуації характеру, в результаті – це 36% девіантної поведінки підлітків. Одним із відхилень від таких підлітків може бути тенденція спроба втекти з дому через несправедливе ставлення до них. У 52% дітей підліткового віку з девіантною у поведінкою спостерігається істероїдний вид акцентуації характеру [9]. Така девіантна поведінка в основному має високий асоціальний ризик (нахабна поведінка, грубість, злочинність тощо), тобто має антисоціальний характер і межують з протиправною поведінкою. До особливої групи ризику злочинної поведінки відноситься епілептоїдний тип акцентуації. Даний вид посідає друге місце (61%) за частотою делінквентної поведінки злочинів серед інших акцентуацій [30].

Як зазначає А. А. Реан, у 56% випадків педагоги не врахували наявність у підлітка підвищеної збудливості, що становить серйозну загрозу для подальшого розвитку особистості та навчально-виховні зусилля загалом [27]. Збудливий тип є найпоширенішим серед зловмисників, із соціальної точки зору він є найчастішим учасником надзвичайно небезпечних актів насильства, а також має найбільш серйозні правові наслідки».

1.3 Особливості розвитку емоційно-вольової сфери підлітків

Емоційна сфера:

Більшість підлітків відчують емоційну нестійкість і амбівалентність. Емоційна нестійкість у підлітків обумовлена змінами у фізіології, а статеve дозрівання проходить швидко. В підлітковому віці неодноразово відчуються потужні позитивні або негативні емоції і рідше перебувають в звичайному спокійному стані. Емоційна нестійкість є результатом значної невпевненості

підлітків щодо правильного вибору форми поведінки. Зміна настрою підлітків зумовлені їх новою позицією у суспільстві [10]. Бажання зайняти цю позицію полягає в тому, щоб швидше рости та створювати цілий ряд нових вражень. Очевидні психологічні особливості підлітків називають «підлітковим комплексом». В ньому є зміна настрою - від неконтрольованої радості до відчаю та багато інших змінних полярних якостей. Насправді вагомої причини для такої зміни настрою підлітків може не бути і зовсім. Таким чином, чутливість особистостей підліткового віку до зовнішніх оцінок власної зовнішності, умінь і навичок поєднується з впевненістю в собі і непереборними судженнями про інших [13].

Поняття сентиментальності співіснує із приголомшливою безжальністю, хвороблива сором'язливість із легковажністю, потреба бути визнаним в середовищі – з показною незалежністю, боротьба з авторитаризмом, загальними правилами та ідеалами – з любов'ю до кумирів, а внутрішні фантазії – із сухим мудруванням [14].

Діти підліткового віку вміють краще контролювати свої емоційні прояви, ніж учні молодших класів. У деяких ситуаціях із життя в школі (погані оцінки, засудження поганої поведінки) підлітки ховаються під виглядом апатії, тривоги, хвилювання, депресії. Але за певних обставин (конфлікти з рідними, педагогами, однолітками) підлітки можуть проявляти багато імпульсивної поведінки. Будучи сильно ображеним, він може втекти з дому і навіть спробувати самогубство (П. Якобсон) [12].

Підлітки достатньо егоїстичні і можуть вважати себе центром суспільства і єдиним об'єктом занепокоєння. Одночасно вони мають безмежну здатність до самовідданості та самопожертви. З однієї сторони, підлітки з ентузіазмом беруть участь у житті суспільства, з іншої - залежні від самотності. Зрідка їх поведінка по відношенню до інших є грубою і невічливою, навіть коли підлітки самі нідмірно вразливі [20]. Власний настрій може змінюватися між безмежним оптимізмом і понуреним песимізмом (А. Фрейд).

Л. І. Божович описувала специфічний для підлітків «афект неадекватності» — буйність, некерованість, неадекватні емоційні реакції, штучне страждання несправедливості та неадекватну образу. Коли стискаються з невдачами - звинувачують інших людей або зовнішні обставини. Підлітки відчують, що їхні батьки, педагоги, ровесники мають погану думку про них [33]. І в результаті, це може призвести до депресії. У міру підвищення самоповаги, зменшення сором'язливості, самооцінка стає більш стабільною, тобто ситуація змінюється саме з переходом до юнацького віку. Це трапляється, коли у дитини визначають високу стійку самооцінку і вона виявляє бажання до самоствердження без достатніх шансів на успіх[11].

Тривале перебування в такому стані може призвести до формування образи, недовіри, підозрливості, агресії тощо [28]. Таким чином, характерні ознаки емоційної сфери підлітків — слабкий самоконтроль, швидкі зміни настрою, імпульсивна поведінка, афект неадекватності, підліткова негативність [4].

Вольова сфера:

Підлітковий вік є чутливим для розвитку вольових якостей індивіда (І. Ю. Кулагіна, В. С. Мухіна, Р. С. Немов). Підлітковий вік, у порівнянні з дітьми молодших класів, здатні не лише до індивідуальних вольових дій, а й до добровільної діяльності. Вони можуть самостійно поставити мету і продумати як її досягнути [29].

У підлітковому віці, діти здатні демонструвати незалежність у складанні важких цілей і вміння підкорятися власним вчинкам і поведінці. Вони не звужують коло виконання завдань лише з навчання, а також поглиблюють власні уміння, читаючи та аналізуючи допитливі для них книжки та джерела, насолоджуються від винаходів, спорту.

Підлітки, стикаючись з труднощами в довільній організації власної поведінки, ставлять для себе особливе завдання – виховання вольової сфери і розвиток вольової характеристики особистості. Проте вони мають унікальне розуміння завдання: те, що підлітки бачать, виявляється в більшості в героїчній поведінці, які визначаються певними особливими подіями [25].

Прагнення досягти мети та уникнути провалу постійно розвивається. Підлітки прагнуть до цілеспрямованого самовиховання. Для того, щоб розвинути вольові особистісні якості підлітки займаються різними видами спорту, пов'язаними з фізичною активністю, ризиком, і при оволодінні цими видами спорту необхідно проявляти надзвичайну мужність, хоробрість, відвагу. Дана діяльність спонукає до формування мотивації успіху.

Очевидно розвиваються вольові якості – завзятість, цілеспрямованість, витривалість, самовладання, наполегливість, настирливість для досягнення цілей, здатність подолати перепони та ускладнення тощо [1].

Підлітки набувають навичок самостійно планувати та контролювати власну діяльність. Виконуючи складні навчальні завдання чи доручення, вони можуть підпорядковувати власну поведінку визначеній цілі. Спроможні коригувати свій повсякденний режим, розподіляти власні сили належно до розміру та часу виконання завдань. Ці дії підкреслюють найважливішу якість вольової сфери — організованість [2].

Відсутність вольової сфери в основному пов'язана з тим, що підлітки демонструють велику наполегливість в одній діяльності, яка може не проявлятися в інших [21].

У кількох дослідженнях (В.І. Селіванов, В.В. Калін) виявлено «стильові» особливості підлітків, які потребують розвитку волі. Сюди входять труднощі переходу від бездіяння до цілеспрямованого виконання дій, тривалі «розмахи», невдатність виконувати монотонну чи прискіпливу роботу, неможливість доводити справи до конкретного результату. Уразлива молодь часто уникає складої і важкої праці або роботи, які вимагають спланованих і цілеспрямованих старань. Такі заняття підлітки виконують невеликими етапами, включаючи паузи, які наповнені безробіттям. Водночас батьки чи педагоги повинні систематично заохочувати їх до цього [6].

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

Девіантну поведінку слід розуміти як комплекс закріплених індивідом і аморальних та асоціальних роздумів на життя, що не відповідає думці та поглядів соціуму, і з часом стає її соціальним статусом, що стає на заваді до самореалізації та власному зростанню особистості та призводить до девіантного способу життя.

Фактори, що мають вплив на схильність до девіантності у підлітків, можна поділити на такі чинники: особистісні (діють на передумови відхилення поведінки на психобіологічному рівні, ускладнюючи соціально-психологічну адаптацію особистості), виховні (виражаються як дефекти в школі, сім'ї та трудовому вихованні), психологічні (характеризують несприятливу взаємодію особистості з навколишнім середовищем, що виявляються в позитивному та вибіркового ставленні особистості до навколишнього середовища, норм і цінностей, психолого-виховного впливу, самокеруванні власних вчинків), соціальні (окреслюються суспільними, економічними, державними та іншими соціальними умовами).

Емоційна сфера підліткового віку визначається емоційною нестійкістю та невизначеністю власних емоцій. Це пов'язано з фізіологічними переминами в організмі, які випереджають біологічний розвиток відносно психологічного. Таким чином, типовими ознаками емоційної сфери підлітків є слабкий самоконтроль, швидкі зміни емоцій, імпульсивність, підліткова негативність, афект неадекватності.

Вольова сфера підліткового віку визначається вмінням ставити цілі та планувати їх завершення. У підлітковому віці діти, частіш за все проявляють самостійність у постановці та досягненні мети і вміють коригувати власну поведінку, щоб досягнути поставлені цілі. Розвиваються вольові якості – завзятість, цілеспрямованість, витривалість, самовладання, мужність, наполегливість у досягненні цілей, здатність долати перепони, випробування та проблеми.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ЕМОЦІЙНО- ВОЛЬНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

2.1 Організація емпіричного дослідження

Метою цього емпіричного дослідження було з'ясувати зв'язок між схильністю до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків. Дане дослідження проводилося в чотири етапи:

1. Провести теоретичний аналіз стану розвитку обраної нами теми. На цьому етапі збирається необхідна інформація для ефективного емпіричного дослідження.

2. Вибір психологічного та діагностичного інструментарію та власне проведення емпіричного дослідження.

3. Кількісна та якісна обробка отриманих даних методами математичної статистики.

4. Інтерпретація отриманих результатів та формулювання загальних висновків.

Емпіричне дослідження проводилося на базі КЗ Верхівцевського НВК №1 Верхівцеве, в якому приймало участь 43 підлітки 8 класу, тобто 28 дівчат та 15 хлопчиків.

В цьому дослідженні були використані такі методики:

- Методика визначення схильності до девіантної поведінки (А. Н. Орел);
- Опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки;
- Шкала тривожності Спілбергера-Ханіна;
- Тест вольової саморегуляції Зверкова-Ейдмана.

Методика діагностики схильності до девіантної поведінки А.Н. Орел — це стандартизована тестова методика, призначена для вимірювання схильності

підлітка до різноманітних видів поведінки, якій притаманні відхилення від соціальних норм.

Даній методиці притаманні різні шкали: схильність до подолання норм і правил, схильність до адиктивної (залежної) поведінки, схильність до самопошкоджуючої і саморуйнівної поведінки, схильність до агресії і насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильність до деліквентної поведінки.

Шкали методики розділяють на змістовні і службові. Змістовна шкала розроблена для вимірювання психологічного змісту набору взаємопов'язаних девіантних форм поведінки. Службова шкала розроблена для визначення схильності випробовуваних надавати про себе соціально-бажану інформацію, для оцінки надійності результатів по всій анкеті та для коригування результатів по змістовним шкалами в залежності від вираженості установки досліджуваного на соціально-бажані відповіді.

Опитувальник агресивності Басса - Дарки розроблений для визначення рівня агресії респондента. А. Басс та А. Дарки створили даний опитувальник, який розрізняє агресивні та ворожі прояви, визначаючи такі типи реакцій, які можна дослідити за допомогою опитувальника: фізична агресія; непряма агресія; роздратування; негативізм; образа; підозрілість; вербальна агресія; почуття провини;

Шкала тривожності Спілбергера-Ханіна, призначена для вивчення тривожності як реального стану індивіда і як риси особистості, яка складається з 2 шкал: особистісної та ситуативної тривоги (40 стимулів). Довготривалі емпіричні дані, отримані Ю. Ханіним, підтверджують високу валідність методу з коефіцієнтом 0,74.

Методика дослідження вольової саморегуляції А. Зверкова, Е. Ейдмана призначена для визначення рівня розвитку вольової саморегуляції, під якою розуміють – міру володіння власною поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність до саморегуляції та свідомого керування своїми стани та спонуканнями.

В ході проходження методик, підліткам рекомендувалось робити перерви, за для надійності відповідей. Для визначення результатів респондентів між методами, ми рекомендували підписати бланки відповідей.

Для досягнення мети нашого дослідження ми застосовували наступні методи математичної обробки інформації, а саме: критерій Колмагорова-Смирнова, критерій Пірсона, критерій Спірмена.

Критерій Колмагорова-Смірнова спрямований на порівняння двох розподілів:

- а) емпіричний з теоретичним, наприклад, рівномірний або нормальний;
- б) один емпіричний розподіл з іншими емпіричними розподілами.

Цей критерій має на меті знайти точку, де сума накопичених відмінностей між двома розподілами є найбільшою і дозволяє оцінити значущість цієї різниці [Наследов].

Критерію Пірсона притаманні дві цілі:

- а) емпіричний розподіл ознаки співставляється з теоретичним – рівномірним, нормальним чи будь-яким іншим.
- б) співставлення двох, трьох чи більше емпіричних розподілів однієї і тієї ж ознаки [Наследов].

Коефіцієнт рангової кореляції, який запропонував К. Спірмен, відноситься до непараметричної міри зв'язку між змінними, вимірюваної за шкалою рангів. Даний коефіцієнт визначає, наскільки тісно пов'язані порядкові ознаки, у цьому випадку являють собою ранги порівнюваних величин [Наследов].

2.2 Аналіз та інтерпретація групових результатів дослідження

В результаті проведеного емпіричного дослідження зв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків були отримані кількісні показники, що відобразили рівневі прояви схильності до девіантної поведінки та емоційно-вольові особливості у респондентів.

Для наочного відображення отримані індивідуальні результати були представлені нами у вигляді діаграм та таблиць, що відображають групові тенденції обраних характеристик.

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки» А. Н. Орел у кількісному та відсотковому співвідношенні відображений у таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки» А. Н. Орел

Шкала/ Рівень	Соціальна бажаність		Схильність до подолання норм і правил		Адиктивна поведінка		Схильність до самопошкодження		Агресія та насильство		Вольовий контроль		Деліквентна поведінка	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Норма	23	53%	27	63%	29	67%	37	86%	22	52%	12	28%	34	79%
Вище норми	20	47%	16	37%	14	33%	6	14%	21	48%	31	72%	9	21%

Графічно групові результати респондентів за методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки» А. Н. Орел відображені на рисунку 2.2.1

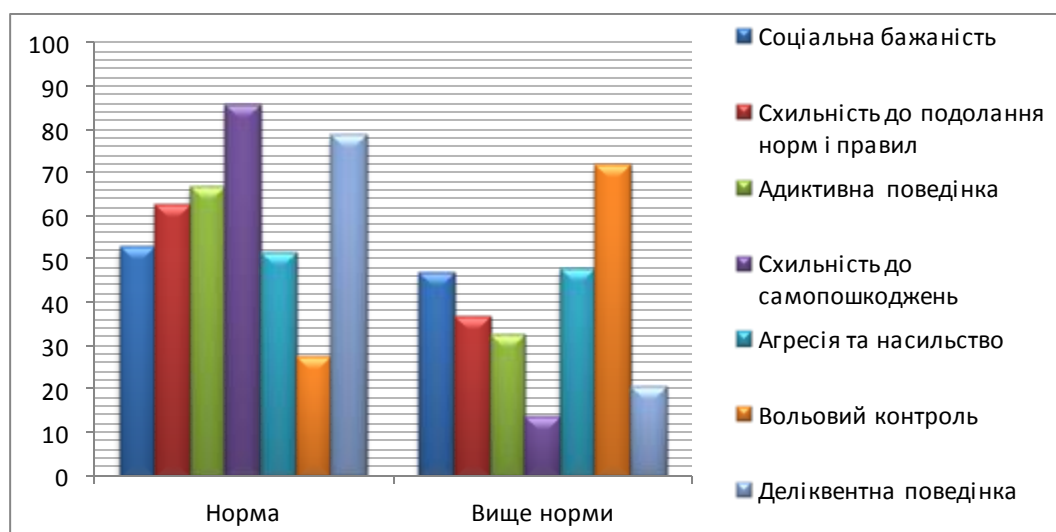

Рис. 2.2.1 Групові результати респондентів за методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки» А. Н. Орел

Отже аналізуючи дану методику можна зробити висновок про те, що серед компонентів девіантної поведінки у респондентів переважають: установка на соціальну бажаність, вольовий контроль та схильність до агресії та насильства.

За рівнем соціальної бажаності виявлено показник 47%, що означає про готовність багатьох респондентів показувати власне «Я» в найбільш сприятливому світлі з точки зору соціальної бажаності.

Рівень схильності до подолання норм і правил представлена показником 37%. Це говорить про те, що схильність досліджуваних, а саме 16 підлітків, до подолання будь-яких норм і правил, а також до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей вище середнього.

Рівень схильності до адитивної поведінки представлений показником 33% (вище норми) та 67%. Цей показник в нормі, оскільки більшості притаманний середній рівень, тому схильність респондентів до прояву адитивної поведінки є низькою (незначною).

Рівень схильності до самопошкоджень має найнижчий показник 14%. Це говорить про те, що підлітки не здатні нашкодити собі фізично за тих чи інших обставин.

Рівень схильності до агресивності та насильства представлені показником 48%, що є вище середнього і являє собою готовність підлітків реалізувати агресію.

Рівень вольового контролю емоційних реакцій виявлено найвищий показник 72% (вище норми), це досить високий показник контролю поведінкових проявів емоційних реакцій серед підлітків.

Рівень схильності до деліквентної поведінки представлена показником 21%. Ця шкала є незначною і означає, що більшою мірою підлітки не схильні до проявів деліквентної поведінки.

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Опитувальник визначення рівня агресивності» Басса-Дарки у кількісному та відсотковому співвідношенні відображений у таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.2.2

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Опитувальник визначення рівня агресивності» Басса-Дарки

Шкала/ Рівень	Фізична агресія		Непряма агресія		Роздрагування		Негативізм		Образа		Підозріливість		Вербальна агресія		Відчуття провини	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Низький	15	34%	15	34%	12	27%	10	23%	19	45%	17	39%	12	28%	9	21%
Середній	7	16%	7	16%	-	-	12	27%	19	45%	19	45%	10	24%	22	51%
Високий	21	50%	21	50%	31	73%	21	50%	5	10%	7	16%	21	48%	12	28%

Графічно групові результати респондентів за методикою «Опитувальник визначення рівня агресивності» Басса-Дарки відображені на рисунку 2.2.2

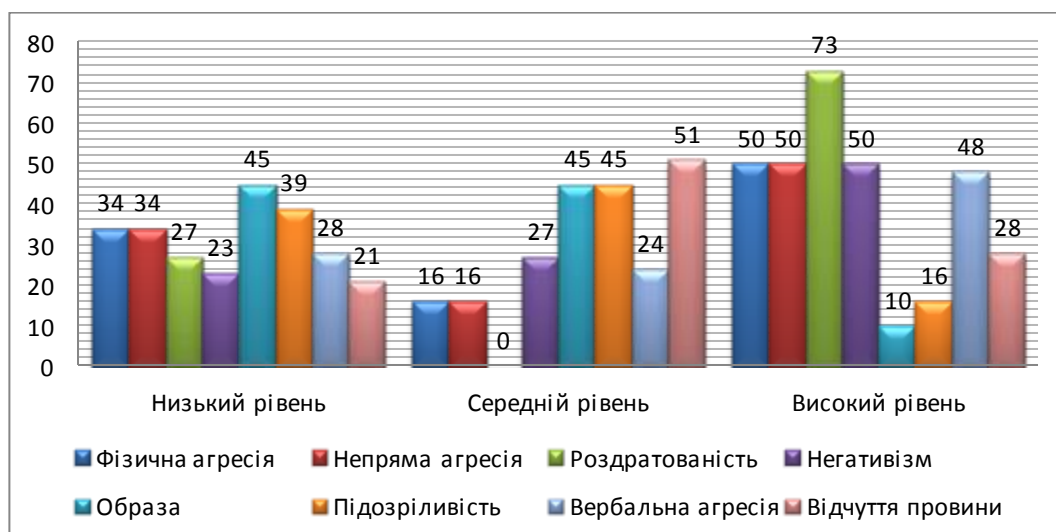

Рис. 2.2.2 Результати респондентів за методикою «Опитувальник визначення рівня агресивності» Басса-Дарки

Аналізуючи дану методику, можна зробити висновок про те, що серед респондентів переважає високий рівень за шкалами: роздратованість, негативізм, фізична агресія, непрямая агресія, вербальна агресія.

Рівень роздратованості представлений найвищим показником, що демонструє надзвичайно високий рівень прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).

Рівень фізичної агресії означає, що найчастіше підлітки використовують фізичну силу проти інших за різних обставин.

Рівень непрямой агресії означає те, що дуже часто підлітки обхідним шляхом спрямовують на іншу особистість свою агресію.

Негативізм свідчить про тенденцію до дії в опозиції, починаючи від пасивного опору до активної боротьби з усталеними звичаями і законами.

Вербальна агресія – це вираження негативних емоцій через форму (крик) і також через зміст словесної реакції (лайка, погрози).

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Шкала тривоги» Спілбергера-Ханіна у кількісному та відсотковому співвідношенні відображений у таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Шкала тривоги» Спілбергера-Ханіна

Шкала/Рівень	Ситуативна тривожність		Особистісна тривожність	
	К-ть	%	К-ть	%
Низький	13	30%	12	25%
Середній	9	20%	8	19%
Високий	21	50%	23	53%

Наочно групові результати респондентів за методикою «Шкала тривоги» Спілбергера-Ханіна відображені на рисунку 2.2.3.

Рис. 2.2.3 Результати респондентів за методикою «Шкала тривоги» Спілбергера-Ханіна

Аналізуючи методику «Шкала тривоги» Спілбергера-Ханіна, показаний на рисунку 2.2.3, можна зробити висновок, що респонденти мають високий рівень як особистісної, так і ситуативної тривожності.

Ситуаційні тривожні стани виникають при входженні в стресові ситуації і характеризуються суб'єктивним дискомфортом, напругою, тривогою і вегетативним збудженням.

Тому значення остаточного показника за цією шкалою дозволить не тільки оцінити поточний рівень тривожності, але й визначити, чи впливає на нього стрес і наскільки сильний це вплив на особистість. При цьому можна сказати, що самі обставини дослідження стали стресовими для респондентів, тому вони показали високі показники за цією шкалою.

Особистісна тривога - викликає схильність сприймання загрози в різноманітних ситуаціях. Кожна з цих ситуацій може мати стресовий вплив на суб'єкта і викликати у нього сильне занепокоєння через високий рівень особистої тривожності. Респонденти показали високі бали за цією шкалою, що вказує на високий рівень особистісної тривожності, характерний для їхнього підліткового віку. Підліткова тривога часто виникає через неприйняття підлітків референтними групами, а також може бути спричинена труднощами в спілкуванні з окремими

однолітками, наприклад, друзями або нерозділеним коханням. Тривожність підлітків можна зменшити в юнацькому віці, якщо успішно подолати вікову кризу.

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Дослідження вольової саморегуляції» Зверькова-Ейдмана у кількісному та відсотковому співвідношенні відображений у таблиці 2.2.5.

Таблиця 2.2.4

Розподіл групових результатів респондентів за методикою «Дослідження вольової саморегуляції» Зверькова-Ейдмана

Шкала/Рівень	Наполегливість		Самовладання		Загальна шкала	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Низький	14	32%	5	12%	6	14%
Середній	16	37%	24	55%	20	46%
Високий	13	31%	14	33%	17	40%

Наочно групові результати респондентів за методикою «Дослідження вольової саморегуляції» Зверькова-Ейдмана відображені на рисунку 2.2.5

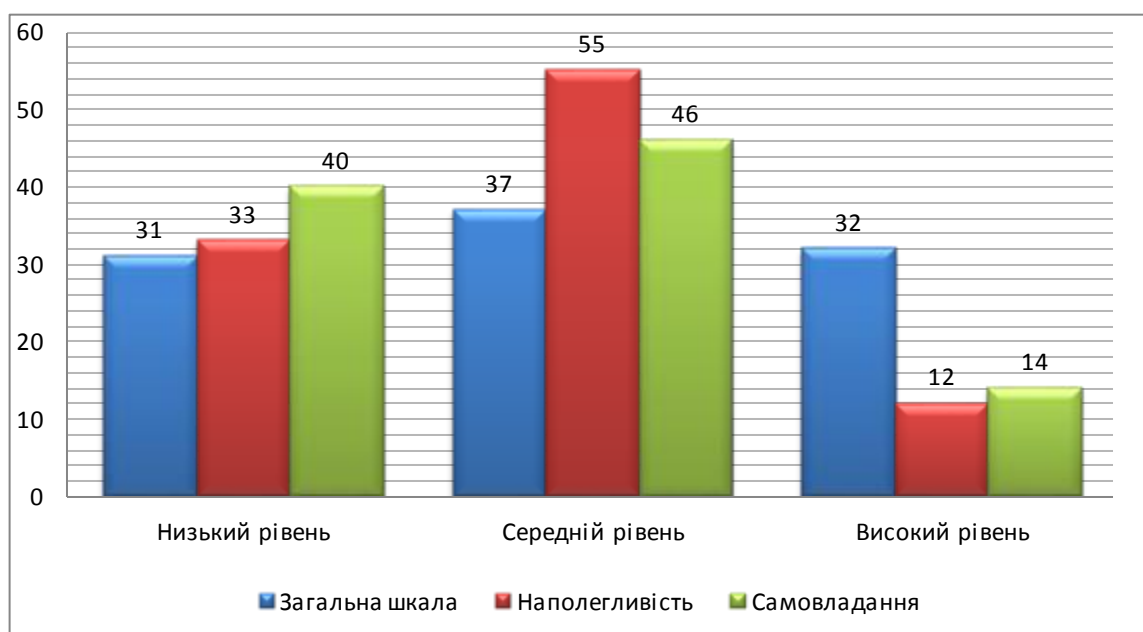

Рис. 2.2.5 Результати респондентів за методикою «Дослідження вольової саморегуляції» Звєрькова-Ейдмана

Отже, аналізуючи результати опитувальника, показаного на рисунку 2.2.5, можна зробити висновок, що у підлітків-респондентів середній рівень вольової саморегуляції.

Середній рівень по загальній шкалі говорить про спокій, впевненість, стійкість намірів, реалістичність поглядів. Однак середній рівень іноді може характеризуватися загальним зниженням чутливості, вразливості та фоном активності.

Рівень «наполегливість» описує силу наміру особистості – її бажання виконати роботу. На середньому рівні - активні, працьовиті індивіди, які цілеспрямовано намагаються завершити план, але з відволікаючими альтернативами і спокусами, їх головна цінність - справа. Іноді для цих респондентів характерна нестабільність, вагання, імпульсивність.

Рівень «самовладання» відображає ступінь довільного контролю над емоційними реакціями та станами. Середній рівень показує внутрішній спокій, впевненість у собі, звільнену від страху перед невідомим, підвищену готовність сприймати нове, несподіване. Також з бажанням до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруги, переважанню постійної заклопотаності і стомлюваності.

Отже, аналізуючи групові тенденції респондентів-підлітків, можна зробити такі висновки. Серед респондентів-підлітків переважали компоненти девіантної поведінки: схильність до соціальної бажаності, вольового контролю та до агресії і насильства.

Домінуючі показники агресії респондентів: роздратованість, негативізм, фізична та непрямая агресія.

У досліджуваних-підлітків виявлений високий рівень особистісної та ситуативної тривожності.

2.3 Інтерпретація математично-статистичної обробки результатів

Початковим етапом кореляційної обробки результатів було встановлення типу розподілу за допомогою критерію Колмагорова-Смірнова. За результатами застосування даного критерію були визначені шкали з нормальним і ненормальним розподілом. У такому випадку ми застосовуємо критерій Пірсона для шкал з нормальним розподілом та критерій Спірмена для шкал з нормальним і ненормальним розподілом. За результатами математично-статистичної обробки результатів дослідження нами було визначено, що існують зв'язки між шкалами обраних нами методик. Варто зазначити, що були виявлені зв'язки між шкалами методик що доповнюють одне одного, дані кореляційні зв'язки ми не аналізуємо, тому що це свідчить про валідність та надійність використання даних методик. Для інтерпретації отриманих зв'язків ми обрали лише ті, що стосуються теми нашого дослідження.

У таблиці 2.3.1. наведено взаємозв'язок між показником «Агресія» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалами «Негативізм», «Вербальна агресія» методики Басса – Дарки.

Таблиця 2.3.1

Взаємозв'язок між показником «Агресія» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалами «Негативізм», «Вербальна агресія» методики Басса – Дарки

Показник	За критерієм Пірсона	Негативізм	Вербальна агресія
Агресія	Показник кореляції	,752**	,832**
	Показник значимості	,001	,001
	Кількість респондентів	43	43

Наведені прямі зв'язки свідчать про те, що чим більші показники за шкалою агресія тим більше підлітки проявляють негативізм та вербальну агресію. Високі показники агресії підлітків впливають і природні особливості темпераменту, наприклад, збудливість і сила емоцій, які сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе. Саме тому

можуть виникати негативні реакції на певні правила та норми, що можуть проявлятися в вираженні агресії як вербальної, так і невербальної.

У таблиці 2.3.2. наведено взаємозв'язок між показником «Саморуйнування» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Образа» методики Басса – Дарки.

Таблиця 2.3.2

Взаємозв'язок між показником «Саморуйнування» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Образа» методики Басса – Дарки

Показник	За критерієм Спірмена	Образа
Саморуйнування	Показник кореляції	,698**
	Показник значимості	,001
	Кількість респондентів	43

Аналізуючи дану таблицю ми бачимо, що чим більше підлітки схильні до саморуйнування, тим більше показники образа. У підлітків виникає неусвідомлене бажання зруйнувати свої стереотипи і переконання, саме тому чим більше це проявляється тим більше виражаються прояви невдоволення, заздрості і навіть ненависті до оточуючих за дійсні або вигадані їх дії. Образа, найчастіше, обумовлена невиправданими очікуваннями, почуттям гніву, невдоволенням кимось конкретно або невдоволенням "всім світом".

У таблиці 2.3.3. представлено взаємозв'язок між показником «Роздратованість» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Роздратованість» методики Басса – Дарки.

Таблиця 2.3.3

Взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Роздратованість» методики Басса – Дарки

Показник	За критерієм Спірмена	Роздратованість
Вольовий контроль	Показник кореляції	-,638**
	Показник значимості	,001
	Кількість респондентів	43

Цікавим для інтерпретації є наявність оберненого зв'язку між вольовим контролем та роздратованістю. Такий зв'язок свідчить про те, що чим більше підлітки здатні контролювати свій внутрішній світ, тим менше вони роздратовані. І навпаки, чим менше підлітки контролюють свою поведінку, тим більше вони проявляють роздратованість. Варто звернути увагу на те, що найбільш істотними ознаками девіантності поведінки у підлітків є емоційно-вольова незрілість. Тобто, у підлітків проявляється вольова незрілість за рахунок низьких показників вольового контролю і висловлюванням негативних почуттів при найменшому емоційному збудженні.

У таблиці 2.3.4. представлено взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Відчуття провини» методики Басса – Дарки.

Таблиця 2.3.4

Взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Відчуття провини» методики Басса – Дарки

Показник	За критерієм Спірмена	Відчуття провини
Вольовий контроль	Показник кореляції	-,787**
	Показник значимості	,001
	Кількість респондентів	43

У даній таблиці наведено обернений зв'язок між вольовим контролем та відчуттям провини. Тобто, чим вищі показники вольового контролю тим менше підлітки відчувають провину перед оточуючими, і навпаки. Такий зв'язок можна пояснити тим що, якщо підлітки здатні контролювати прояв реакцій по відношенню до інших людей, вони більше контролюють свої поведінкові дії і саме тому вони менше переживають відчуття провини, за ті дії які були ними ретельно обдумані. Так само, якщо підлітки не здатні контролювати свої дії та обдумувати свої вчинки більш схильні до переживання відчуття провини перед людьми по відношенню до яких було виражено негативні дії.

У таблиці 2.3.5. представлено взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалами «Ситуативна тривожність» та «Особистісна тривожність» методики Спілбергера-Ханіна.

Таблиця 2.3.5

Взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалами «Ситуативна тривожність» та «Особистісна тривожність» методики Спілбергера-Ханіна

Показник	За критерієм Спірмена	Ситуативна	Особистісна
Вольовий контроль	Показник кореляції	-,688**	-,710**
	Показник значимості	,001	,001
	Кількість респондентів	43	43

Проаналізувавши представлену таблицю, ми можемо побачити, що чим більше підлітки проявляють вольовий контроль своєї поведінки, тим менше вони переживають ситуативну та особистісну тривожність. Тобто, при правильному аналізі власних дій та вчинків, контролі поведінкових реакцій, підлітки виражають впевненість у власних діях, тим самим зменшують тривожність. У випадку низьких показників вольового контролю, на поведінковому рівні прояви підвищеної тривожності ще більш різноманітні й непередбачувані. Вони можуть коливатися від повної апатії і безініціативності до демонстративної жорстокості.

У таблиці 2.3.6. представлено взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Загальна шкала» методики Зверькова – Ейдмана.

Таблиця 2.3.6.

Взаємозв'язок між показником «Вольовий контроль» за методикою діагностики схильності до девіантної поведінки А.Орел та шкалою «Загальна шкала» методики Зверькова – Ейдмана

Показник	За критерієм Спірмена	Загальна шкала	Наполегливість
Вольовий контроль	Показник кореляції	,726**	,754**
	Показник значимості	,001	,003
	Кількість респондентів	43	43

З даної таблиці видно, що існує прямий зв'язок між вольовим контролем та загальною шкалою. Цей зв'язок вказує на те, що чим вищі показники контролю своєї поведінки, тим більше підлітки емоційно-зрілі, активні, незалежні та самостійні. У такому випадку підлітків відрізняє спокій, впевненість в собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття власної боргу. Як правило, вони добре рефлексують особисті мотиви, планомірно реалізують виникли наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки, мають виражену соціально-позитивною спрямованістю. У протилежному випадку, якщо низькі показники вольового контролю то підлітки більш чутливі, емоційно нестійкі, невпевнені у собі. Їм властива імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язано як з незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, не підкріпленою здатністю до рефлексії і самоконтролю.

Також, виявлений прямий зв'язок між вольовим контролем та наполегливістю, тобто чим вищий показник вольового контролю, тим більше підлітки проявляють наполегливість у виконанні певного виду діяльності. Тобто, такий зв'язок свідчить про те, що в силу своїх особливостей емоційно-вольової сфери підлітки здатні більше приділяти уваги виконанню певних завдань за рахунок саме високих показників вольового контролю.

Отже, в результаті математично-статистичної обробки результатів ми досягли мети нашого дослідження. Ми встановили наявність взаємозв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків, а саме між такими шкалами як, соціальна бажаність з підозрілістю; агресія з негативізмом та вербальною агресією; саморуйнування з образою; вольовий контроль з роздратованістю, відчуттям провини, особистісною та ситуативною тривожністю.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II

В результаті емпіричного дослідження взаємозв'язку схильності підлітків до девіантної поведінки та особливостей емоційно-вольової сфери ми отримали кількісні показники, що відображають рівень прояву девіантної тенденції та емоційно-вольових особливостей респондентів.

Серед респондентів-підлітків переважали компоненти девіантної поведінки: установка на соціальну бажаність, вольовий контроль, схильність до агресії та насильства. Домінуючі показники агресії респондентів: роздратованість, негативізм, фізична агресія, непряма агресія.

Дратівливість підлітків зумовлена підвищеною гормональною активністю і підвищеною чутливістю нервової системи в період статевого дозрівання. Негативізм обумовлений викривленим уявленням про себе, невпевненістю в собі через швидкі фізіологічні зміни, які зазнає організм у підлітковому віці, і несприйнятливості до критики, ворожості, непослух. Фізична та вербальна агресія вказує на те, що підлітки мають агресивну реакцію на проблеми та конфлікти.

У досліджуваних переважає високий рівень особистісної та ситуативної тривожності. Особистісна та ситуативна тривожність є результатом невпевненості в собі та низької адаптивності до нових ситуацій, а це означає, що підлітки схильні до постійної внутрішньої тривоги та напруги.

У досліджуваних-підлітків рівень вольової саморегуляції виявився середнім. Це означає, що підліткам притаманна впевненість у собі, стійкі наміри, реалістична точка зору. Однак середній рівень може характеризуватися загальним зниженням чутливості, вразливості та контекстом діяльності.

За результатами математичної обробки результатів ми виявили зв'язок між девіантною поведінкою та особливостями емоційно-вольової сфери підлітків, між такими шкалами, як соціальна бажаність з підозрілістю; агресія з негативізмом і вербальною агресією, саморуйнування з образою; вольовий контроль з роздратованістю, відчуттям провини, особистісною та ситуативною тривожністю. Тобто, мета нашого дослідження була досягнута.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами емпіричного дослідження зв'язку схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків можна зробити наступні висновки.

1. Аналізуючи теоретичні витoki, ми виявили, що девіантність – це поведінка, що відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм, сукупність засвоєних антисоціальних і аморальних поглядів на життя, які не відповідають соціальним очікуванням, і з часом стають її соціальним становищем, що перешкоджає самоактуалізації індивіда, її особистісному зростанню, приводить до девіантної поведінки.

У підлітковому віці організм дитини зазнає кардинальних змін на шляху до біологічної зрілості. Ці зміни в основному викликані статевим дозріванням. Статеве дозрівання має значний вплив на виникнення відчуття дорослості, на появу інтересу до протилежної статі, на пробудження нових романтичних почуттів і переживань.

Зміцнюється опорно-руховий апарат, збільшується фізична сила. Але швидкість росту хребта відстає від швидкості зростання довжини тіла. Можна помітити порушення пропорцій тіла, невідповідність розвитку серця, маси тіла та судинної системи. Внаслідок цього часто порушується робота серця і виникає швидка стомлюваність. Підлітки можуть протестувати проти цієї зміни зовнішності і створювати гіпертрофований образ фізичного "Я".

Перебудова нейрогуморальних співвідношень лежить в основі загальної неврівноваженості, вразливості та роздратованості підлітків.

Емоційна сфера підлітків характеризується емоційною нестабільністю та емоційними конфліктами. Це пов'язано з фізіологічними змінами в організмі, які випереджають у порівнянні з біологічним розвитком, щодо психологічного. Типовими ознаками емоційних областей підлітків є слабкий самоконтроль, швидкі зміни настрою, імпульсивність, підліткова негативність, афект неадекватності.

Вольова сфера підлітків характеризується вмінням ставити цілі та планувати їх досягнення. Підлітки демонструють самостійність у постановці та досягненні цілей, здатні коригувати свою поведінку для досягнення цілей. Розвиваються вольові якості – ініціативність, цілеспрямованість, витривалість, самовладання, наполегливість, впертість у досягненні цілей, здатність долати перешкоди та труднощі.

2. Серед респондентів-підлітків переважали такі компоненти девіантної поведінки: установка на соціальну бажаність, вольовий контроль та схильність до агресії та насильства. Це свідчить про готовність респондента представляти себе в найбільш сприятливому світлі з точки зору соціальної бажаності, небажання або нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій, а також готовність підлітків реалізувати власну агресію.

3. Емоційно-вольова сфера характеризується такими показниками. Домінуючі показники агресії респондентів: роздратованість, негативізм, фізична агресія, непряма агресія. Роздратованість підлітків зумовлена підвищеною гормональною активністю і підвищеною чутливістю нервової системи в період статевого дозрівання. Висока драгівливість говорить про те, що підлітки схильні надмірно реагувати навіть на слабкі зовнішні подразники. Негативізм обумовлений викривленим уявленням про себе, невпевненістю в собі через швидкі фізіологічні зміни, яких зазнає організм у підлітковому віці, і несприйнятливості до критики, ворожість, бажання свідомо робити навпаки, непослух. Показники фізичної та вербальної агресії вказували на те, що підлітки мають агресивну реакцію на проблеми та конфлікти.

У досліджуваних-підлітків наявний високий рівень особистісної та ситуативної тривожності. Особистісна та ситуативна тривожність є результатом невпевненості в собі та поганої адаптації до нових ситуацій, а це означає, що підлітки схильні до постійної внутрішньої тривоги та стресу.

Рівень вольової саморегуляції респондентів-підлітків виявили середнім. Тобто, це характеризує підлітків, як спокійних, впевнених у собі, мають стійкі

наміри таралістичні погляди. Однак середні рівень іноді може характеризуватися загальним зниженням чутливості, вразливості та фоном активності.

4. За результатами кореляційної обробки було виявлено зв'язок між схильністю до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків, тобто зв'язок між шкалами соціальної бажаності з підозрілістю; агресії з негативізмом та вербальною агресією; саморуйнування з образою; вольового контролю з роздратованістю, відчуття провини, особистісною та ситуативною тривожністю.

Таким чином, у підлітковому віці емоційно-вольова сфера характеризується емоційною нестійкістю та амбівалентністю почуттів. Емоційна нестабільність у підлітковому віці обумовлена фізіологічними змінами, а статеве дозрівання проходить швидко. Підлітки частіше відчувають сильні позитивні або сильні негативні емоції і рідше перебувають в нейтральному стані.

Саме такі особливості розвитку емоційно-вольової сфери в цей період можуть бути передумовою для розвитку девіантної поведінки. Таким чином, отримані дані про взаємозв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків можуть послужити основою для психокорекційних заходів, спрямованих на запобігання розвитку девіантної поведінки у підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05. / Н. В. Абдюкова. К.:КДОУ, 2010. – 21 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Мотивація соціальної поведінки та механізми її формування / Т.Ф. Алексеєнко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – № 4. – С. 4-10.
3. Антонян Ю.М. Несприятливі умови формування особистості в дитинстві і питання попередження злочинності / Ю.М. Антонян, Ю.Г. Саліче.– М. : Наука, 2009. – 210 с.
4. Балабанова Л.М. Особливості агресивної поведінки неповнолітніх. / [Л.М. Балабанова, І.О. Віденєєв, П.В. Макаренко та ін.] // Матеріали круглого столу [«Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний юридичний аспекти»]. – Х.: ХНУВС. – 2008. – С. 35-38
5. Беличева С.А. Характеристика сучасного стану проблем девіантної поведінки неповнолітніх та шляхи їх вирішення / С.А. Беличева. – М.: Закон і правопорядок, 2009. – 59 с.
6. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. Київ: МАУП, 2006. С. 1-15. – 88 с.
7. Бочаріна, Н. О., Н. К. Михайленко. "Акцентуації характеру та їх вплив на поведінку підлітків." Молодий вчений, 2017. – 788 с.
8. Василькова Ю.В. Соціальна педагогіка / Ю.В. Василькова, Т.А. Василькова. – М.: ІНФРА-М, 2008. – 610 с.
9. Власова О.І. Педагогічна психологія. Методи психокорекції осіб з девіантними ознаками / О.І. Власова. - : Київ, «Либідь», 2005. – 304с.
10. Гарькавець С.О. Передумови формування девіантної поведінки особистості в юнацькому та підлітковому віці / С.О.Гарькавець // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.

Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. –Т. XIII, Ч. 5.– К., 2011. – С. 63-70.

11. Дерманова І.Б. Діагностики емоційно-морального розвитку / І.Б. Дерманова. – СПб.: Видавництво «Річ», 2002. – 176 с.

12. Дерманова І.Б. Методика «Особистісна агресивність і конфліктність». Діагностика емоційно-морального розвитку / І.Б. Дерманова.– СПб., 2002. – 208с.

13. Пихтіна Н. П. Соціальна компетентність дошкільників як умова попередження відхилень у їх поведінці / Пихтіна Н. П., 2010. – 198 с.

14. Жванія Т. В. Девіантна поведінка особистості: соціальні та психологічні критерії визначення. Сучасне суспільство / Жванія Т. В., 2013. – 178 с.

15. Зікратов В. Девіантно-делінквентна поведінка дітей та підлітків/ В. Зікратов. – М.: Академія, 2008. – 55 с.

16. Змановська В.Е. Девіантологія (психологія відхилення): навчальний посібник / В.Є. Змановська. – М.: Академія, 2006. – 164 с.

17. Кікалішвілі М. В. Біологічні теорії девіантної поведінки / М. В. Кікалішвілі // Юридична наука. - 2016. – 253 с.

18. Клейберг Ю.А. Психологія девіантної поведінки: учб. посібник / Ю.А. Клейберг. – М. Сфера, 2011. – 60 с.

19. Кобильченко, В. В. "Дитяча агресивність як актуальна проблема сучасності." Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології / Кобильченко, В. В. – М.: Академія, 2012. – 104 с.

20. Коваль Г.Ш. Особливості делінквентної поведінки у підлітків / Г.Ш. Коваль // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Психологія. – 2010. – Т. 15. – Вип. 11. Частина 2. – С. 64–71.

21. Коен А. Дослідження проблем соціальної дезорганізації і відхилень у поведінці / А. Коен. – М.: Педагогіка, 2005. – 272 с.

22. Короткова, О. М. "Аналіз дефініції інфантилізм у соціально-педагогічній та психологічній науках." Актуальні проблеми державного

управління, педагогіки та психології / Короткова, О. М. – М.: Педагогіка, 2014. – 101 с.

23. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки: підручник / Н.Ю. Максимова, 2002. – 30 с.

24. Міщик Л.І. Соціально – психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків / Л.І.Міщик, З.Г.Білоусова. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 108с.

25. Мудрик А.В. Соціальна педагогіка: підручник / Мудрик А.В. – М.: Академія, 2007. – 192 с.

26. Нікітін В.А. Девіантна поведінка дітей і підлітків. Проблеми та шляхи їх вирішення. / В. А. Нікітін. – М.: Центр, 2010. – 118 с.

27. Пастухова, Т. І. "Проблеми дитячої агресивності та умови її подолання." Проблеми сучасної психології. / Пастухова, Т. І. – М. Академія, 2008. – 365 с.

28. Прокопенко, О. А. "Проблеми дослідження формування емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю." Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Психологія. – 2014. – С. 78-81.

29. Рожкова М.І. Виховання важкої дитини: Діти з девіантною поведінкою / М.І. Рожкова. – М.: 2001. – 240с.

30. Рудакова І.А. Девіантна поведінка / І.А. Рудакова, О.С. Ситникова, Н.Ю. Фальчевкая. – М.: Фенікс, 2016. – 160 с.

31. С. М. Белякова, К. О. Шовкова. "Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка." / С. М. Белякова, К. О. Шовкова. – 2018. – 458 с.

32. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.

33. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: колективна монографія / О.Є. Блинова, С.І. Бабатіна, Т.М. Дудка, А.М. Одінцова

та ін. / відпов. ред. Блинова О.Є. – Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2018. – 428 с.

34. Тараненко І. В. "Проблеми виховання важких підлітків: сучасні тенденції." Витоки педагогічної майстерності. / Тараненко І. В. – Сер.: Педагогічні науки, 2011. – 284 с.

35. Шепелева Г. А. "Акцентуації характеру в юнацькому віці." Актуальні проблеми психології в закладах освіти / Шепелева Г. А. – М. Академія, 2019. – 146 с.